

Szelenit és szteatit a mágiában¹

Németh György

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Ókortörténeti Tanszék,
egyetemi tanár

A szelenittábla

Az ókori átoktáblák célja az volt, hogy valakit megbénítsanak, megbetegítsenek, esetleg akarta ellenére szerelmi kalandra kényszerítsenek.² A fennmaradt átoktáblák anyaga, legalábbis Európában szinte minden esetben ólom vagy ólomötvözet volt.³ Ennek a látszólag egységes megjelenésnek nem az volt az oka, hogy más anyagra, például papiruszra nem írtak átkokat, hanem az, hogy az európai időjárási viszonyok között a romlékony anyagra írt átkok nem maradtak fenn, az ólomlemezek viszont nagy eséllyel igen. Ha megvizsgáljuk, hogy az egyiptomi, de – legalábbis részben – görög nyelven íródott mágikus receptkönyvek milyen anyagokat javasolnak az átoktáblák készítéséhez, az ólom kilenc említéssel szintén túlsúlyban van, de a papiruszt ötször, a nátrontáblát pedig háromszor említik.⁴ A Római Birodalom területén fennmaradt, általunk ismert átoktáblák anyaga meglehetősen nagy változatosságot mutat. Ha az ólomlemezeket nem vesszük ide, az alábbi felirathordozókat sorolhatjuk fel: szelenit 30; agyag 28; papirusz 8; kő 5; ólomötvözet 5; réz 3; ón 3; bronz 2; textil 2; szteatit 1.⁵

A szelenit a víztartalmú szulfátásványok csoportjába tartozik, a kalcium-szulfát dihidrátja valójában egy kristályos gipszfajta. Dioskoridés amulettek anyagaként ismerteti (5, 141):

„Szelenit kő, amit egyesek *aphroselénos*nak (Holdhab) hívnak, mert éjszaka találnak rá növény Holdnál. Arábiában fordul elő. Fehér, átlátszó és világos. Megőrölve italként epileptikusoknak adják. Asszonyok védő amulettként használják testükre kötve (*periamma*). Fákra kötve, úgy tűnik, növeli a termést.”

¹ ELTE BTK. ORCID 000-0001-878-8102. A tanulmány elkészültét támogatta a Nemzeti Kutatási Alap (NKFI 134319) és a zaragozai kutatási pályázat “Las defixiones latinas del África Romana: una reedición” (DeLAR, “The Latin Defixiones from Roman Africa Revisited”), RTI2018-098339-J-I00.

² JORDAN 1985: 151.

³ NÉMETH 2021.

⁴ Ólom: PGM IV. 330; PGM VII. 396; PGM VII. 430; PGM VII. 925; PGM XIII. 321; PGM XXXVI 2; PGM XXXVI. 17; PGM XXXVI. 231; PGM LXXVIII. 1. Papirusz: PGM V 304-305; XIc 1; XIXb 4-5; XXXVI 71-72; XXXVI 102; nátrontábla: PGM XIII 39; XIII 361; XIII 688.

⁵ SANCHEZ 2011: 79-93.

Az általunk ismert szelenit átoktáblák lelőhelye kivétel nélkül a ciprusi Amathus. Ezen a lelőhelyen kívül kizárólag a Vörös-tenger egyiptomi partvidékén fekvő Quseir Al-Qadim lelőhelyéről ismerünk három kisebb szelenittöredéket, amelyeken nem átokszövegek, hanem például egy Sabazios istenhez intézett dedikáció és egy Tiberius nevű férfi (nem biztos, hogy a császár) egészségéért megfogalmazott fohász töredéke olvasható. A feliratok érdekessége, hogy a szelenitre tintával írták a betűket, nem úgy, mint a ciprusi bekarcolt feliratokat.⁶ A többnyire bélyegnagyságú ciprusi töredékek nagyobb részét Londonban, a British Museum és kisebb részét Párizsban, a Bibliothèque Nationale gyűjteményében őrzik. Ezek közül mindössze három adott ki töredékesen Richard Wünsch⁷ és az ő kiadása alapján Auguste Audollent.⁸ A legnagyobb rekonstruálható szelenittábla nagy részét Londonban őrzik, de egy kis töredéke Párizsban van. A rekonstruált átokszöveget David Jordan adta ki, és fordította angolra egy rövid kommentár kíséretében.⁹ Az alábbi szövegkiadás és a fordítás az ő kiadására támaszkodik. A meglehetősen hibás görög szöveget az eredeti helyesírással közlöm, a javításokat Jordan kommentárja sorolja fel.¹⁰

Ἑρμεῖ χθόνιαὶ καὶ Ἐκάτη χθονία καὶ Ζῆθε χθόνιαὶ καὶ Δημήτηρ χθονία
καὶ γηγενίδες χθόνιαὶ καὶ Ἀκέρων χθόνιαὶ καὶ ὠμοθα[ν]ὸν χθόνιον καὶ Θασία
χθόνια καὶ ἦρε χθόνιοι καὶ Ἀμοιρανοὶ χθόνιοι καὶ ἀνπίπολις χθονία καὶ πνεύ-
ματα χθόνια καὶ ἀματίε χθόνια καὶ ὄνιροι χθόνιοι καὶ
ἦκοι χθόνιοι καὶ Ἀρίσται χθονία καὶ Ταταροῦ<χαι> χθονία καὶ βακανία χθ-
ονία καὶ ἐώ<ν?> χθόνια καὶ ἀπάωνες χθόνιοι καὶ ἦρης χθονίου νν
καὶ Πα[ι]άν, Δημήτηρ χθονία καὶ Πλούτων χθόνια καὶ Περσεφό-
νη χθονία καὶ νεκοίηα [[χθόνιοι]] κακοὶ καὶ δέμονης
κακοῖς καὶ τύχαι ἀνθρώπων πάντων, ἔρχεται
[σ]ὺν μοίρα καρτερῆ καὶ ἀνακάσεται, τελέσ{τ}α-
ται {²⁶τελέσεται}²⁶ τὸ φιμωτικόν, εἶνα μὴ ἀν[τι]λέγη Ἀρτεμιδώρω,
ᾧ ἔτεκεν Τιμώ, Ἀρίστιν, μηδέ[ν, ἀλλ]ὰ μῆνη ὑποχίριος δ[ι]ὰ
τῶν τῆς ζοῆ<ς> ἀτῆς χρόνον· φιμώσεται δὲ καὶ Ἀρτε-
μίδωρον Με[λ]άσιν(?) ὄ<ν> ἔτεκεν Γατηρανα, κὶ τὰ(?)
περὶ τῶν εἰμάτων[ν] μηδενὶ ἐνκαλίτω
ἀλλὰ φιμωθήτω.

A χθόνιαὶ természetesen a χθόνιε vocativus helyett áll, az ai/e tévesztés tipikus példája. Az ilyen elírások jellemzik az egész szöveget, amely könyörgés az alvilági Hermészhez és más alvilági istenekhez és démonokhoz azzal a céllal, hogy Aristiónt és Artemidóros Melasiost elnémítsa, nehogy vallomást tudjanak tenni Artemidóros ellen egy ruhalopási ügyben.

⁶ BAGNALL 1986: 47–50.

⁷ WÜNSCH 1900: 245.

⁸ AUDOLLENT 1904: 33–34.

⁹ JORDAN 1994: 136–140.

¹⁰ <https://scholarlyeditions.brill.com/reader/urn:cts:greekDoc:seg.044-1279.sego:lem-ap/>, (Letöltve: 2022. 03. 14.)

„Alvilági Hermés, alvilági Hekaté és alvilági Zéthos és alvilági Démétér és alvilági földszülte, és alvilági Acherón és alvilági friss halott és alvilági thasosi és alvilági hősök és alvilági bosszúállók, és alvilági Amphipolis és alvilági lelkek és alvilági vétkek és alvilági álmok és alvilági Kényszer és alvilági eskük és alvilági Aristé és alvilági Tartaros-hordozó és alvilági rontó szem és alvilági Aión és alvilági szolgák és alvilági hérósok és Paián és alvilági Démétér és alvilági Plutón és alvilági és halott Persephoné és gonosz démonok! és minden ember sorsa, gyertek a hatalmas végzettel, és kényszerítsétek rá az elnémító átkot, nehogy Aristión ellentmondjon Artemidórosnak, akit Timó szült, bármiben is, hanem maradjon alávetett egész életében! És némítsd el Artemidóros Melasiost is, akit Gaterana szült, hogy ne vádolhasson meg senkit a ruhák ügyében, hanem maradjon elnémítva!”

Az átokszöveg két részből áll. Az első tíz sor felsorolja, hogy Artemidóros milyen alvilági hatalmak segítségét kéri, a 10–16. sor pedig a tanúk elnémítását szeretné elérni. Ilyen típusú elnémító szövegeket több helyről ismerünk, itt csak egy aquincumi példára szeretnék utalni.¹¹ Ami a ciprusi átoktáblát különlegessé teszi, az az első részben az alvilági hatalmak felsorolása. Egy egyiptomi eredetű papiruszos mágikus receptkönyvben ugyanis meglepően pontos párhuzamára bukkanunk.¹² A IV. varázspapirusz 1443–1457 soraiban ezt olvassuk:

„Alvilági (*chthonie*) Hermés és alvilági Hekaté, alvilági Acherón, alvilági nyershúsevők, alvilági isten és alvilági hősök, alvilági Amphiaraos, alvilági szolgálók, alvilági lelkek és alvilági Vétkek, és alvilági Álmok, alvilági Eskük és alvilági Aristé és alvilági Tartaros, alvilági Irigység, alvilági Charón és alvilági Kísérők, és halottak és a daimónok és valamenyny ember lelkei! Jöjjetek el Moirák és Végzet, hajtsátok végre, ami e varázslat segítségével megy végbe, úgyhogy hozzátok ide nekem XX-et, XX lányát, hozzám, XY-hoz, XX fiához (a szokásos módon), mivel én hívom!”

Az egyiptomi Thébában talált negyedik századi papirusz egy szerelmi kényszervarázslathoz idézi meg az alvilági démonokat, vagyis a varázsló azt akarja elérni, hogy a szeretett nő akár szándéka ellenére is eljőjön az utána vágyódó férfihoz, míg a ciprusi felirat ugyanezt a démonereget az ellenfél elnémítására akarja rávenni. A szövegszerű egyezések azt bizonyítják, hogy hosszabb-rövidebb mágikus receptkönyvek keringhettek a Római Birodalom területén, és egy, a thébai papiruszhoz hasonló tartalmú irat a ciprusi Amathusba is eljutott. A recept természetesen nem ad meg nevet, helyette nő esetén a *hé deina*, férfi esetén a *ho deina* szavakat használja, ezt fordítottam a nők esetén XX, a férfiak esetén XY formában, utalva a kromoszómák jelölésére. A ciprusi mágus a receptkönyv alapján megfogalmazta az invokációt, a konkrét kérést pedig a megrendelő igényei szerint. Ami a szelenittábla datálását illeti, a Supplementum Epigraphicum Graecum Online (44-1279) harmadik századra vagy későbbre, tehát a negyedik századra datálja. Az egyiptomi varázspapirusz természetesen egy korábbi receptkönyv másolata is lehet, aminek a keletkezési idejét nem ismerjük. Ciprus Egyiptomtól mindössze 500 kilomé-

¹¹ BARTA 2015: 70–74.

¹² PREISENDANZ 1973: 120.

terre fekszik, és az egyiptomi kereskedelmi hajók rendszeresen látogatták a sziget kikötőit, így a mágikus receptkönyv valamelyik kiadásának egy másolata is könnyen eljuthatott Amathusba.

A szteatittábla

A szteatit, másként zsírkő (talk, talkum) szilikátfajta, leggyakrabban tömött, lemezes halmazban található, a filoszilikátok alcsoportjába sorolják. Dioskoridész így ír tulajdonságairól (5, 127): „σχιστός λίθος A zsírkő: Hispania nyugati részén képződik, és akkor tűnik kiválónak, ha kissé sáfrányszínű és törékeny, és ha könnyen, mintegy magától hasad. Összetétele és rétegeinek szoros textúrája miatt a kősóhoz hasonlít. Ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint a hematit, csak szilárdságában marad el tőle. Női tejjel hígítva kitölti az üregeket, és nagyon hatásos mind a rések, mind a szemnyílások, valamint a szemhéjak érdessége és a szaruhártya belsejében lévő betegségek esetén.”

A szteatitot könnyű faraghatósága miatt már a bronzkortól kezdve gyakran használták dísz tárgyak és gemmák alapanyagául. A Campbell Bonner Magical Gems Database negyven szteatitból készült varázsgemmát tartalmaz.¹³ Gyakori ábrázolásai az oroszlánfejű kígyó (Chnubis) és az íbiszmadár. A negyven kőből három tartalmazza kígyó rajzát, így ezeket kígyómarás elleni talizmánnak tekinthetjük, három a *pepte* vagy *pesse* szót, ami azt jelenti, hogy eméssz! Ezek a gemmák a jó emésztést segíthették elő. Kettő pedig azt a feliratot hordozza, hogy Segíts Nemesis (Νέμεσι βοήθει)!¹⁴ Ez általános segítségkérést jelenthetett, bár meggondolandó, hogy miért pont a bosszú istennőjének a segítségét kérte a kő tulajdonosa. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a szteatit anyagának és védő funkciójának nem volt szoros összefüggése, hiszen a fennmaradó 34 gemma funkciójáról semmit sem tudunk.

A krétai Iraklion közelében, az ókori Knóssos területén 1994-ben találtak egy római kori temetőt a Venizelos Általános Kórház építése során. A sírok egy része monumentális, lépcsősorra emelt oltár alakú volt. A T.36 jelű, bolygatott sír magassága eléri az 1,95 métert. A sír- emlék belső terében két északnyugati tájolású sírt mélyítették a földbe. Bár az északabbra fekvő sírgödört megbolygatták, néhány arany babérlevél és két Kr. u. 1. századi kenőcsös edény is előkerült belőle. A másik sírban Nero kori pénzeket találtak, ezért az egész sírkomplexumot a Kr. u. 1. századra datálhatjuk. Az első sír legérdekesebb lelete mindenestre egy hatoldalú szteatit átoktábla volt, amelynek valamennyi oldalára folyamatosan vésték fel a meglehetősen rövid és egyszerű átokszöveget.¹⁵ Krétáról mindeddig ez az első és egyetlen ismert átoktábla.

¹³ http://cbd.mfab.hu/object/search?sort=cdb_number%7Casc&lang1=default&mdesc=false&lang2=default&material=290&multiple_cond=and&rpp=15. (Letöltve: 2022. 03. 13.)

¹⁴ CBd-1308. Ugyanez a felirat szerepel egy karneol gemmán (CBd-1784) és egy szteatit négyzetes hasábon (CBd-4285). Egy vörös színű jaspis gemma hosszabb feliratán Nemesis a paphosi Aphrodité és a Charisok társaságában tűnik fel (CBd-3818).

¹⁵ Supplementum Epigraphicum Graecum Online 50–930. <https://scholarlyeditions.brill.com/reader/urn:cts:greekDoc:seg.050-0930.sego:lem-ap/> - (Letöltve: 2022. 03. 14.) GRAMMATIKAKI—LITINAS 2000: 61–69; SENN 2020: 75–76.

HPHΓYC *vacat* CΩBEP

XΩXAPEBEPEΓ

ΦAPKAMAACΨΩ

χώρισον

τὸν Πρειμο-

γένην, ὄν

ἔτεκαιν

ἢ Ἄρτεμε|ις

ἀπὸ τῆς Δά-

φνης ἤς ἔ-

τεκ(ε)ν

ἢ Δ-

άφ-

νη

„ÉRÉGYS *vacat* SÓBER

CHÓCHAREBEREG

PHARKAMAASPSÓ

Válaszd el

Primogenést

akit

Artemis szült

Daphnétól,

akit

Daphné

szült!”

1. sor: HPHΓ megfeleltethető a 2. sorban található EPEΓ- nek.¹⁶ A CΩBEP talán az arámi *šbr* (elválasztani, törni) szóra vezethető vissza.¹⁷

2. sor: A χωχα (‘sötétség’) gyakori vox magica.¹⁸ A PEPEΓ vox magica jelentőségét az adja, hogy egy palindrom.

3. sor: ΦAPKAMA = φάρμακα; az AC betűket a 2. és 3. sor közé írták be. A *pharmakon* jelenthet mérget és ártó varázsigét is.¹⁹

5–6. sor: Πρειμογένης, ti. Primogenés: ez a név eddig nem volt ismert Krétáról.

7. sor: ἔτεκαιν = ἔτεκεν. Az epsilon helyett az ugyancsak e-nek ejtett ai diftongust használja, ami a kor gyakori helyesírási hibája.

10. sor: ἤς = ἦν. Az accusativus helyett tévedésből a genitivust használja.

10–11. sor: ETEKN áll a kövön ἔτεκεν helyett.

¹⁶ PREISENDANZ 1972: IV 2961, XVI 54.

¹⁷ GRAMMATIKAI—LITINAS 2000.

¹⁸ PREISENDANZ 1973: III 37, IV 1387; DANIEL—MALTOMINI 1992, 187.

¹⁹ FARAONE 2010: 93–95.

Az átkot, mintegy invokációként, négy varázsszó, *vox magica* vezeti be. Ezek egyes elemei más varázsszövegekből is ismertek, ami azt mutatja, hogy az átok készítője jártas volt egyes mágikus kézikönyvek használatában. A szöveg anyag helyesírása megfelel a kor általános gyakorlatának. A szerelmi átoktáblák két fajtája közül (szerelmi kényszervarázslat, elvászló varázslat) szövegünk a másodiknak feleltethető meg.

Az átokszövegek célja háromféle lehetett.²⁰ Az ellenfél megbénítása, kiiktatása; a bűnös megbüntetése; valaki szerelmének kikényszerítése vagy elátkozása. Az ólomra írt átokszövegek valamennyi célra számos példával szolgálnak. Ennek alapján úgy tűnik, hogy az átoktábla anyaga és a ráírt szöveg tartalma között semmiféle szoros összefüggést nem találunk. Az igaz, hogy az átokszöveg néhány esetben utal a tábla anyagára, de egyrészt ezek kivételes esetek, másrészt az ólmot leszámítva más anyagok esetében ilyen utalással nem találkozunk.²¹ Természetesen sem a szelenit, sem pedig a szteatit átoktábla esetében sem találunk a tábla anyaga és szövege között semmilyen összefüggést. A mágus olyan anyagot használt, amilyenhez éppen hozzájutott, és ha szerencsénk van, az anyag nem volt annyira romlandó, hogy ne maradjon fenn a mi korunkig, és ne vizsgálhassuk meg mind a tábla anyagát, mind pedig tartalmát. A szelenit- és a szteatittábla tehát nem tartalmával, hanem anyagával vált egyedülállóvá. Ami pedig a tartalmukat illeti, a mágus tette a dolgát. Az üzletnek mennie kellett még akkor is, ha véletlenül nem volt egyetlen ólomlemez sem elérhető közelségben akkor, amikor a megrendelés befutott a varázslóhoz. A célnak a szteatit és a szelenit is megfelelt.

Felhasznált szakirodalom

AUDOLLENT, Auguste

1904 *Defixionum tabellae tabellae quotquot innotuerunt tam in Graecis Orientis, quam in totius Occidentis partibus propter Atticas, in Corpore Inscriptionum Atticarum editas*. Paris: Fontemoing.

BAGNALL, Roger S.

1986 Papyri and Ostraka from Quseir Al-Qadim. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 23, 1–60.

BARTA Andrea — LASSÁNYI Gábor

2015 Az elgörbült nyelv. *Ókor* 14/1, 70–74.

DANIEL, Robert W. — MALTOMINI, Franco

1992 *Supplementum Magicum II*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

FARAONE, Christopher

2010 A Greek Magical Gemstone from the Black Sea. Amulet or Miniature Handbook? *Kernos* 23, 91–114.

²⁰ NÉMETH 2019: 45.

²¹ NÉMETH 2021: 447–454.

GRAMMATIKAKI, Eleni — LITINAS, Nikos

2000 Μαγικός κατάδεσμος. *Eulimene* 1, 61–69.

HÄGG, Robin (ed.)

1994 *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence. Proceedings of the Second International Seminar on Ancient Greek Cult, Organized by the Swedish Institute at Athens, 22–24 November 1991*. Stockholm: Svenska Institutet i Athen.

JORDAN, David

1985 A survey of Greek defixiones not included in the special corpora. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 26, 151–197.

1994 Late Feasts for Ghosts. In HÄGG, Robin (ed.), *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence*. Stockholm: Svenska Institutet i Athen, 131–143.

NÉMETH, György

2019 *Sötét varázslatok. Átoktáblák az ókori mágikus szertartásban*. Budapest: Gondolat Kiadó.

2021 Why lead? In BARATTA, Giulia (ed.), *Instrumenta Inscripta VIII. Plumbum litteratum*. Roma: Scienze e Lettere, 447–454.

PREISENDANZ, Karl

1973 *Papyri graecae magicae*. Stuttgart: Teubner.

SANCHEZ NATALÍAS, Celia

2011 Escribiendo una defixio: los textos de maldición a través de sus soportes. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 47, 79–93.

SENN, Heidi

2020 Funerary Practice in Roman Crete during the First to Third Centuries C.E.: Three Case Studies. *Chronika* 10, 68–81.

WÜNSCH, Richard

1900 Neue Fluchtafeln. *Rheinisches Museum* 55, 62–85, 232–271.

